

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

IJTIMOIIY-IQTISODIY FAKULTETI

IQTISODIY TA'LIM VA TURIZM KAFEDRASI

KURS ISHI

Mavzu: Turkiya iqtisodiyoti rivojlanishi va tajribasi

Bajardi:

Juraev Murod

Ilmiy rahbar:

i.f.n., dotsent A.T.Juraev.

Buxoro - 2013 yil

Mundarija

№	Mavzuning nomi	bet
1	Kirish I bob . Turkiya iqtisodiyoti haqida tushuncha 1. Turkiya haqida umumiy ma’lumot 2. Turkiya iqtisodiyoti va rivojlanishning asosiy sabablari 3. Turkiya davlatining jahon iqtisodiyotiga tutgan o’rni.....	
2	II bob.Turkiyada turizmning rivojlanishi 1. Turkiya turizmi haqida umumiy ma’lumot 2. Turkiyaning asosiy turistik jozibadorliklari haqida ma’lumot 3. Turkiya turizmining jahonda tutgan o’rni..... Xulosa Foydalangan adabiyotlar Ilova.....	

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi:

Biz hozirgi kunda rivojlangan va rivojlanib kelayotgan davlatlarni turizmsiz ta'savur qilishimiz qiyin. Masalan; Aqsh, Fransiya, Germaniya ,Yaponiya Xitoy ,Turkiya va boshqalar misol bo'la oladi.

Turizm – turli din va oqim a'zolari, ateistlar va diniy qarashlarga qiziqish-tanishish bilan yondashayotgan kishilar orasida yanada samarali uchrashuv va dialoglarni taminlovchi jahon yo'lidir va hozirgi kunda kelib esa jadal va to'xtovsiz ravishda rivojlanib kelmoqda.

Bizga ma'lumki Turkiya davlati o'zining qulay tabiiy geografik joyi, o'zining plajlari va mehmonxonalari bilan butun dunyoda mashhur. Shuni ham aytib o'tish kerakki, iqtisodiyoti va turizm sohasi bo'yicha ham yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda. 2011-yil ma'lumotiga ko'ra, Turkiya turistlar tashrif buyuradigan 6- o'rinda turadi.

Tadqiqotning maqsadi:

Turkiya turizm sohasini o'rganish hamda Buxoro viloyatida uni tadbiq qilish yo'llatini ko'rsatib berish .

Tadqiqot predmeti:

Turkiya iqtisodiyoti va turizmi

Tadqiqotning uslubiy asosi:

Qonunlar, farmonlar, statistik to'plamlar, davriy matbuot materiallari, o'quv qo'llanmalari, darsliklar, ma'ruza matnlari, dars konspektlari, internet sahifalari.

Ishning tarkibi:

Kirish, mening bu kurs ishimning 1- bob “**Turkiya iqtisodiyoti haqida tushuncha**” deb nomlanadi . Bu bobda biz Turkiya iqtisodiyoti haqidagi umumiy tushunchalar, jahonda tutgan o'rni , rivojlanishi , olib borilayotgan ishlari, va O'zbekiston bilan bank sohasidagi hamkorliklari haqida gapiramiz. 2-bob esa “ **Turkiyada turizmning rivojlanishi**” deb nomlanadi. Bu bobda esa biz Turkiyaning turizmi haqida umumiy ma'lumotlar , jahonda tutgan o'rni, rivojlanishi, uning jozibadorligi , tabiiy sharoitining qulayligi , turizm destinatsiyalari haqida gapiriladi va statistik ma'lumotlar keltirib diagrammalarda tushtirshga harakat qilaman. **Xulosa va takliflar , Foydalangan adabiyotlar.** Mavzuni yoritishda 6ta jadvaldan foydalandi.

I BOB TURKIYA IQTISODIYOTI HAQIDA

TUSHUNCHA

1.1.Turkiya haqida umumiy ma'lumot

Har bir mamlakatning o'rganish jarayonida, avvalo uning geografik o'rni ko'z oldimizga keladi. Shuning uchun ham, Turkiyaning geografik o'rni, uning yaqin tarixi va o'tmishi haqida qisqacha to'xtalib o'tsak...

Turkiya davlatini (Turkiya Cumhuriyeti), “Yevropa bilan Osiyoni bog'lovchi ko'priq” deyishlari bejiz emas, albatta, chunki haqiqatdan ham Turkiyaning geografik o'rni jahon mamlakatlari ichida nihoyatda qulay mamlakatlardan biri hisoblanadi. Turkiya Qora dengiz va O'rta dengiz oralig'ida joylashgandir. Shu bilan birga Turkiya ikki materik o'rtasida, ya'ni Yevropa va Osiyoda joylashgan davlat bo'lib, uni Marmar dengizi, Bosfor va Dardaneli bo'g'ozlari ajaratib turadi.

Turkiya janubda Suriya va Iroq, sharqda-Eron, shimoli-sharqda Gruzuya, Ozarbayjon, shimoli-g'arbda Bolgariya va Gresiya bilan chegaradosh.

Uning xududi:**780580** kv.km.ni tashkil qiladi, shundan Yevropa qit'asida- **23,7** ming kv.km, hamda Osiyo materigida: **756,3** ming kv.km. yer maydonini tashkil qiladi. Demak, mamlakat xududi jahon xududining **0,15** %ini tashkil qiladi. Quruqlik maydoni:**770760** kv.km Suvlik maydoni: **9820** kv.km Mamlakat xududining eng baland nuqtasi-katta **Ararat** tog'idir (5165 metr). Umumiy xududning **30**%ini o'rmonlar, yaylov va qir adirlar **12**%ini tashkil qiladi.

Chegarasi:Umumiy chegarasi: **2648** km.Azarbayjon **9** km, Balgariya **240** km, Guruziya **252** km, Gretsia **206** km, Eron **499** km, Iroq **352** km Siriya **822** km, Armaniston **268** km. Qirg'oq bo'yi **7200** km

Poytaxti-**Anqara shahri**,

Aholisi:(2012-yil 1 yanvar ma'lumotiga ko'ra) **74.724.269** taxminan 75mln kishi **67.803.927** kishi (2000) 1 kv.km maydonda **97** kishi yashaydi. Umumiy aholining **76.8%** shaharda, **23.2%** ini esa qishloq maydonida yashaydi.Umumiy aholining 37.532.954 erkaklar ya'ni(50.2%) ayyollar esa 37.191.315

0-14 yoshda 25.3% (erkaklar 9.691.297 ayyollar 9.187.285)

15-64 yoshda 67.4% (erkaklar 23.655.657 ayyollar 23.288.033)

65 yoshda va kattalar 7.3%(erkaklar 2.150.103 ayyollar 2.850.072)

O'rta yoshdagilar:29.7%(erkaklar 29.1 ayyollar 31.3)

Aholining o'sish darajasi: 1.35%ni tashkil etadi 1.45%(2010) 2.11(1927)

Aholining tug'ulish darajasi: 17.93% har 1000 kishiga nisbatan

Aholining o'lim darajasi 6.3% har 1000 kishiga nisbatan

Istambul **13624240** kishi , Izmir **3965232** kishi, Adana **2874693** kishi, Bursa **76724** kishi shaharlari kiradi Mamlakat **73** ta viloyatdan tashkil topgan. Yirik rivojlangan va industrial, hamda aholisi ko'p bo'lgan shaharlarga Anqara, Istanbul Izmir Adana Bursa shaharlari kiradi. Yirik port shaharlari qatoriga Istanbul, Izmir, Trabzon shaharlari kiradi. Istanbul porti Yevropadagi yirik port shaharlari qatoridan joy olgan.

Dini:Islom. Musulmonlar 99% Xristian va Yahudiylar 1% ni tashkil etadi.

Etnik tarkibi : Turklar 80%, Kurdlar 20%

Rasmiy til: Turk tili 85% aholi turk tilida, 12% kurd tilida 3 % boshqa tillarda gaplashadi.

Aholining savodxonlik darajasi:0-15 yoshgacha majburiy boshlang'ich maktab 94% aholi savodxon (yozish va o'qishni biladi)

Mustaqillik:29-oktabr 1923- yilda milliy bayram sifatida nishonlanadi.

Konsititutsiyasi 7-noyabr 1982-yilda e'lon qilingan 2001-yil 17-oktabrda qayta o'zgartirishlar kiritilgan.

Qishloq xo'jaligi: Asosiy mahsulotlari tamaki mahsulotlari, paxta, don, zaytun, shakar qamish, sitrus mevalar.Mamlakatga asosan garbiy Yevropa va janubiy Osiyoga Amerikadan geyohvand moddalar kiritiladi

Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yer maydonlari: 390.590 kv.km(2012)

O'rmon maydonlari: 213.900 kv.km

Energarika ishlab chiqariladi 49 mlrd 523 ming kw 1 yilga (2012)

Istemol qilinadi 210,2 mlrd kw **Eksport:** 2.67mlrd.kw

Neft ishlab chiqarishi: 254 mln tonna

Istamol qilinadi 41.5 mln tonna

Eksport :46.1 mln tonna

Import 16.8 mln tonna

Davlatni Prezident boshqaradi. Parlament tomonidan Prezident lavozimiga 7 yil saylanadi. Hozirgi Prezident Abdulloh Gul Milliy bayrami-29 oktabr (Respublika e'lon qilingan kun).

Pul birligi-turk lirasi: 1 Aqsh-1.75 lirga teng (2013 yil 5-fevral) 1Evro-2,36 lirga teng. Jahon valyuta jamg'armasi tomonidan 1990 yilda turk lirasi erkin almashtiriladigan valyutalar qatoriga kiritilgan.

Bulardan tashqari, Osiyo mamlakatlarida buyuk ximik Mendeleyevning ro'yxatiga kiruvchi barcha “jism”larga boy qit'adir.

Agarda mamlakat bo'yicha alohida mamlakatda tabiiy resurslarni ko'rsak:

Mamlakatda ko'plab tabiiy resurslar mavjuddir. Jumladan, surma (jahon bo'yicha surma zahirasiining 26%i), simob (jahon bo'yicha simob zahirasiining 27%i), xrom (jahon bo'yicha xrom zahirasiining 10%i, taxminan 25 mln.tonna), volfram rudasi (jahon bo'yicha zahiraniing 7%i), uran rudasi (jahon bo'yicha uran rudasi zahirasiinng 8,5%), mis (jahon bo'yicha mis zahirasiining 4,5%i) aynan Turkiyaga to'g'ri keladi.

Turkiyaning tarixi.

Turk xalqining milliy-ozodlik xarakati 1918-1923 yillar mobaynida ro'y berib, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari ichida birinchi bo'lib, respublika tuzilishiga olib keldi. 1923 yilning 29-oktabridan Turkiya Respublikasi e'lon qilindi. Mamlakatning milliy mustaqilligi va Turkiyaning jahondagi yetakchi mamlakatlar bilan diplomatik munosabatlarni yo'lga qo'yishida va mamlakat iqtisodini ko'tarishda taniqli turk davlat arbobi

Mustafo Otaturk tashabbusi katta ahamiyatga ega. Mustafo Otaturk (u 1938-yilda vafot qiladi) Turkiya Respublikasining birinchi Prezidenti bo'ldi.

- 2-jahon urushi paytida Turkiya o'zini betarafligini, ya'ni neytral deb e'lon qiladi, lekin amalda u yashirin tarzda Germaniyaga harbiy va iqtisodiy yordam berib keladi.
- 1947- yili AQShning Turkiyaga harbiy yordam berishi to'g'risidagi va 1948-yilgi Turkiya-AQSH o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik bitimlari asosida AQSH Turkiyaga moddiy va iqtisodiy yordam berishi haqidagi bir qancha bitimlar ikki mamlakat o'rtasida imzolandi. Bundan tashqari, AQShning bergan iqtisodiy yordamlari evaziga Turkiya xududlarida AQShning bir necha harbiy bazalarini qurilishga olib keldi.
- Turkiya 1952-yilda **NATO**ga a'zo bo'lib kiradi va u uzoq vaqt g'arb mamlakatlariga qarab ish tutadi.
- 1959-yili AQSH-Turkiya o'rtasida harbiy hamkorlik haqidagi bitim imzolandi, shu tuzilgan bitim asosida AQSH- Turkiya xududlarida harbiy bazalarga ega bo'lishi va uni qurish xuquqini berdi. Keyinchalik bu ikki mamlakat o'rtasida 1980-yili **«birgalikda mudofaa va iqtisod bo'yicha hamkorlik»** bitimi imzolanadi, hamda yana ikki yildan so'ng, ya'ni 1982-yilning 29-noyabridan esa **«Ishonch memorandum»** bitimi imzolanib, hozirgi kungacha ikki mamlakat o'rtasidagi iqtisodiy hamkorliklar mana shu bitimga amal qilinib kelinmoqda.
- 1960-yilda mamlakatda davlat to'ntarilishi bo'ldi va mamlakatning yangi Konstitusiyasi e'lon qilindi.
- 1980-yilning 12-sentabrida armiyaning oliy rahbariyati harbiy to'ntarishi natijasida tuzilgan Milliy xavfsizlik kengashi butun xokimiyatni 1983 yilgacha o'z qo'lga oldi. 1982-yilning 7-noyabrida esa umumxalq muhokamasidan keyin mamlakatning yangi qomusi, ya'ni konstitusiyasi kuchga kirdi. Ushbu hukumat mamlakat byudjetidan **20%**gacha bo'lgan qismini harbiy harajatlar uchun sarf etadi.

- Buning oqibatida mamlakatda iqtisodiy qiyinchiliklar vujudga keladi, ya'ni sanoat tarmoqlarida va qishloq xo'jaligida turg'unlik bo'lishiga, ishsizlarning ko'payib ketishiga, valyuta-moliyaning keskin yomonlashuviga olib keldi.
- 1983-yilda parlament saylovlaridan keyin xukumat boshqaruvi fuqarolar qo'lga o'tadi. Mamlakat rahbariyati Turkiyani Yevropa Ittifoqi Xamkorligiga a'zo qilish va shu asrning oxiriga borib mamlakat o'z taraqqiyotida G'arbiy Yevropa mamalkatlariga yetib olishga erishish niyatida ekanligini e'lon qildi. Turkiya qisqa vaqt ichida iqtisodi, sanoati va madaniyati jihatidan jahondagi nisbatan rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin oldi.

1.2. Turkiya iqtisodiyoti va rivojlanishning asosiy sabablari

Turkiya mamlakati **20-asr** so'ngida rivojlanayotgan mamlakatlarning eng yetakchi mamlakatlar qatoridan joy olishi va 80-yillarning oxirida Yangi industrial mamlakatlar qatoriga kirishiga asosiy sabablar quyidagichadir:

Turkiyaning iqtisodiy-geografik qulayligi.

Turkiya o'zining iqtisodida sanoatning rivojlanishiga katta e'tibor berishi.

Qishloq xo'jaligining rivojlanishi (g'arb mamlakatlarini g'alla bilan ta'minlashi).

Turkiya xukumatining Germaniya mamlakati bilan iqtisodiy hamkorligi.

50-70 yillar mobaynida AQSH tomonidan katta iqtisodiy yordam berilishi.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning eksport qilinishi.

80-yillarda mamlakat iqtisodida «**turk modeli**» nomi ostida iqtisodiy islohotni olib borilishi.

Turk xalqining ishbilarmonligi va mehnatsevarligi (Hozirgi kunda taxminan ikki yarim milliondan ortiq turklar xorijda ishlashadi. Bularning asosiy qismi Germaniyada faoliyat ko'rsatishadi.)

Mamlakatning qazilma resurslariga boyligi - Mamlakatda ko'plab tabiiy resurslarning yirik zahiralari mavjud.

Jumladan, surma (jahon bo'yicha surma zahirasi 25%i), simob (jahon bo'yicha simob zahirasi 25%i), xrom (jahon bo'yicha xrom zahirasi 8%i-taxminan 25 mln.tonna), volfram rudasi (jahon bo'yicha zahira 7%i), uran rudasi (jahon bo'yicha uran rudasi zahirasi 5,5%i), mis (jahon bo'yicha zahira 4,5%i) aynan Turkiyaga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, mamlakat quyidagi tabiiy resurslarga boydir: toshko'mir, temir rudasi, gaz, neft, oltin, qo'rg'oshin, har xil rangli metallar va boshqa qazilma boyliklar qazib chiqarish bo'yicha jahon mamlakatlarida oldingi qatorlardan joy olgan. Qazilma boyliklarni qazish va izlash kompaniyalarining 80%i davlat sektoriga qaraydi. Anqara, Ko'niya va Sinop viloyatlarida yirik neft zahirasi mavjuddir. Turkiyada gaz qazish chiqarish faqatgina 1985 yildan boshlandi, hamda gaz qazish chiqarish mamlakatning eng yosh tarmoqlaridan biri hisoblanadi.

Mamlakat iqtisodini rivojlantirishda Turkiya xukumatining xorijiy sarmoyadorlar uchun «**ochiq eshiklar siyosatini**» olib borishi.

Mamlakat xukumati tomonidan tadbirkorlikning rivojlantirishidagi ahamiyati.

Mamlakatda 90-yillarda turizmning rivojlanishi - Turkiyaning uch tomoni dengiz bilan o'ralganligi, musaffo havosi, shifobaxsh chiroyli tabiati dunyoning barcha mamlakatlaridan millionlab sayohatchilarni o'ziga chorlaydi.

Turkiyaning iqtisodiy rivojlanish bosqichlarini biz asosan to'rtta davrga bo'lib o'rganamiz:

- 1) Inqilobgacha bo'lgan davr (ya'ni 1923-yilgacha), bu birinchi bosqich iqtisodiy rivojlanishda ishlab chiqarishda davlat mulkining hukmronligi, ijtimoiy sohada bir partiyali boshqaruv tizimining mavjudligi bilan xarakterlanadi;
- 2) Inqilobdan 1940- yilgacha bo'lgan davr, ya'ni eng asosiy islohot bu 1933-yilda qabul qilingan 1-besh yillik rejasidir;
- 3) 1940-1970 yillarning oxirlarigacha;
- 4) 1980-yildan to hozirgi kungacha bo'lgan iqtisodiy o'sish davri.

Bank tizimi.

Ayni paytda Turkiyada Markaziy bank bilan birga **59** ta bank faoliyat ko'rsatmoqda. Ulardan **10** tasi davlat banklari (markaziy bank, **6** ta tijorat banki, **3** ta investisiya banki). **29** tasi xususiy milliy banklar, **20** tasi esa chet el banki bo'lib, shulardan **9** tasi xorij sarmoyasi ishtirokida tashkil etilgan va Turkiya qonunchiligiga binoan ro'yhatdan o'tkazilgan, qolgan **11**tasi chet el banklarining Turkiyadagi filiallari hisoblanadi. Faqat investisiya banklarining soni **9** ta: **3** tasi davlatga qarashli, **3** tasi mahalliy xususiy banklar va **3** tasi xorij sarmoyasi ishtirokidagi banklar.

Turkiya bank tizimining ahamiyatga molik xususiyatlaridan biri uning tuzilishining universalligidir. Bu tijorat banklariga moliya bozorlarida turli bank faoliyatini olib borish imkonini beradi. Tijorat banklarining faqat ko'chmas mulk bilan tijorat maqsadlarida olib boradigan amaliyotlari qonunchilik tomonidan ta'qiqlangan.

1930-yili tashkil etilgan Turkiya Respublikasining Markaziy banki bank-kredit tizimida alohida o'ringa ega. Bank kapitalining yarmidan ziyodi davlatga, shu jumladan **51%**i bevosita Turkiya xazinasiga tegishlidir. Bundan tashqari, xorijda uning **3** ta bo'limi ochilgan. **Markaziy bank vazifasiga quyidagilar kiradi:**

- 1) rivojlanish rejalari va dasturlariga muvofiq davlatning pul va kredit siyosatini amalga oshirish;
- 2) milliy valyuta xajmi va muammosini tartibga solish, qonun doirasida banklarni kreditlashni amalga oshirish;
- 3) bank qo'yilmalarining turlari va shartlarini belgilash;
- 4) milliy valyutaning oltin va chet el valyutalariga nisbatan kursini aniqlash;

- 5) amaldagi qonunchilik asosida va hukumat qarorlari doirasida davlatning iqtisodiy manfaatlariga muvofiq holda oltin va milliy valyuta zaxiralarini boshqarish;
- 6) chet el valyutalari va qimmatbaho metallar bilan bo'ladigan birja amaliyotlarini amalga oshirish;
- 7) jamg'arma mablag'larni sug'urtalash fondida boshqaruvni amalga oshirish.

Markaziy bank o'z vazifalarini bajarishi uchun foiz stavkalarini, banklar uchun qo'yilmalar shartlarini, chegara foiz stavkalarini belgilash, investisiyalarni tartibga solish va iqtisodiyot sohalari va sektorlari bo'yicha bank kreditlarini taqsimlash vakolatiga ega. Shuningdek, markaziy bank iqtisodiy va moliyaviy maslahatchi hamda Xazinaning moliyaviy instrumenti vazifasini ham bajaradi.

Turkiya bank tizimi kapitalning yuqori darajadagi jamlanuvini bilan xarakterlanadi. Mamlakatdagi **beshta** yirik bankda barcha aktivlarning **54%** i, depozitlarning **56%** i, kredit manbalarining **59 %**i jamlangan. Agar **10**ta yirik bankni oladigan bo'lsak, ko'rsatgichlar shunga muvofiq **79, 82%** va **81.5%** bo'ladi. Davlat banklarining kamligiga qaramay, ularda bank kapitalining **50%**i jamlangan. “Ziroat Bankasi” , “Emlak Bankasi” , “Yapi kredi Bankasi” , “Akbank” banklari esa eng yirik xususiy banklar xisoblanadi.

Xozirgi kunda Rossiyada Turkiya kapitali ishtirokidagi 5ta bank faoliyat ko'rsatmoqda: “Finasbank-Moskva” , “Iqtisodbank- Moskva” , “Yapo'kredi-Moskva” , “Garantibank-Moskva” , “Ziroat Bankasi-Moskva”.

2012-yil ikkinchi yarim malumotlariga ko'ra Turkiya savdo assosiy hamkorlari Germaniya, Rossiya va Eron hisoblanadi. Turkiya Yevropa Ittifoqiga 1995-yildan beri a'zo va o'z sanoat maxsulotlarni o'stirgan. Markaziy va Sharqiy Yevropadagi Turkiya xorijiy investitsiyalar 1.5mlrd dollordan oshiqroq. Ulardan **32%** . Rossiya **46%** Balgariya va Ruminiya tashkil qiladi qolgan Polsha va boshqa mamlakatlar kiradi. 2007-yilga kelib eksport salohiyati **115.3** mlrd dollorni tashkil

1-jadval: Turkiya kompaniyalarning jahonda tutgan o'рни

Dunyodagi o'рни	Kompaniyalar nomi	Tarmoqdagi yo'nalishi	Yillik pul aylanmasi (mlrd dollorda)	Foyda (mlrd dollorda)	Jami aktivlari (mlrd dollorda)	Bozordagi qiymati (mlrd dollorda)
274	Garanri Bankasi	Bank	9.75	2.06	77.02	16.06
288	Turkiye ish bankasi	Bank	10.97	1.61	86.34	12.15
321	Koc Holding	Tog'kon	36.34	1.32	41.80	7.45
343	Akbank	Bank	8.06	1.16	60.23	15.75
414	Sabancı holding	Tog'kon	12.93	0.78	65.24	7.33
534	Halk Bankasi	Bank	5.76	1.05	33.17	8.10
609	Vakifbank	Bank	6.25	0.81	35.48	5.93
666	Turk Telekom	Axborot va telekommunikatsiya	6.82	1.18	8.97	11.25
683	Turkcell	Axborot va telekommunikatsiya	5.89	1.55	8.00	13.19
934	Enka Insaati	Qurulish	5.87	0.50	7.63	7.29
1507	Turkish Airlines	Transport	4.00	0.74	5.10	2.87
1872	Dog'on Holding	Tog'kon	8.17	0.05	6.80	1.68

Saytni nomi

etadi lekin import **162.1** mlrd dollorga oshgan bunga assosiy sabab energiya resuslariga (gaz va neft) bo'lgan ehtiyojlar. Turkiyaning 2013-yildagi eksport

maqsadi 200 mlrd.dollorni va umumiy savdo aylanmasi **450** mlrd dollorni ko'zda tutgan. Oxirgi yigirma yil ichida eksport salohiyati sezilarli darajada tushib ketgan. 1980-yilda tabbiy gaz **74%** ga 1990-yilda **30%** 2005-yilda **12%** ga tushgan. O'rta va yuqori texnologiyalar maxsulotlar 1980-yilda **5%** dan 2005-yilda **43%** ga oshgan.

O'zbekistonda esa 1994-yildan buyon qo'shma o'zbek-turk **“UT-Bank”** banki to'laqonlik bilan faoliyat yuritmoqda. Bank sohasidagi ushbu hamkorlik ikki mamlakat o'rtasidagi moliyaviy tuzilmalar hamkorlikka ham asos soldi. Ayni paytda ushbu bank keng xizmat turlarini ko'rsatmoqda; kassa amaliyotlari, naqd va naqdsiz valyuta bilan konvertasiya amaliyotlari, shuningdek, akkreditivlarni ochish va ularga xizmat ko'rsatish yo'li bilan savdo bitimlarini moliyalash. O'zbekiston banklari esa hozircha Turkiyada o'z filiallari yoki vakolatxonalariga ega emas.

Turkiyada xorij sarmoyasi ishtirokidagi bankni ta'sis etish yoki chet el banki filialini ochish uchun Turkiya Markaziy bankida qariyb **12** million dollar miqdoridagi mablag'ni nizom sarmoyasi ko'rinishida deponentlash lozim. Ro'yhatdan o'tganligi to'g'risidagi hujjat olinganidan keyingina chet el banklari milliy banklar bilan bir qatorda qonunchilik tomonidan ruhsat etilgan bank amaliyotlarining barcha turlari bilan shug'ullanishlari mumkin bo'ladi.

- 8) amaldagi qonunchilik asosida va hukumat qarorlari doirasida davlatning iqtisodiy manfaatlariga muvofiq holda oltin va milliy valyuta zaxiralarini boshqarish;
- 9) chet el valyutalari va qimmatbaho metallar bilan bo'ladigan birja amaliyotlarini amalga oshirish;
- 10) jamg'arma mablag'larni sug'urtalash fondida boshqaruvni amalga oshirish.
- 11)

3.3. Turkiya davlatining jahon iqtisodida tutgan o'rni.

Turkiya hozirda **agrar-industrial** mamlakatdir.

Turkiyaning tashqi savdo-sotiqdagi eng asosiy sheriklari: Germaniya, AQSH,

Rossiya, Italiya va Buyuk Britaniya mamlakatlari kiradi. Turkiya eksportining asosiy ulushi G'arbiy Yevropa mamlakatlariga to'g'ri keladi, xuddi shunday holat mamlakatning importida ham, ya'ni mamlakatning asosiy importdagi ulushining **55%**i G'arbiy Yevropa mamlakatlariga to'g'ri keladi. Umumiy eksportini **40%**ini to'qimachilik mahsulotlari tashkil qiladi.

Mamlakatning eng asosiy dengiz portlari: Izmir, Istambul, Izmit, Iskandarup, Zangulda, Mersin, Samsol, Trabzon kabilar.

Mamlakatda avtomobil transportining ahamiyati katta. Temir yo'l transporti boshqa transport turlariga qaraganda ancha orqada qolgan, sababi, yuqorida aytganimizdek, mamlakat xududlarining ko'plab joylari tog'-yon bag'irlari tashkil qilganligi bois, temir yo'l transporti uncha rivojlanmagan.

Valyuta zahirasi-**37** mlrd.AQSH dollarini tashkil qiladi.

1998-yilda mamlakatning umumiy mahsulot ayirboshlash **77** mlrd.AQSH dollarini tashkil qildi, shundan **49** mlrd. importni tashkil qildi.

Turizmdan tushadigan daromad deyarli **8,5** mlrd.AQSH dollarini tashkil qiladi.

Turkiyaning hozirgi iqtisodiy-siyosiy muammolari.

- 1) mamlakatning ko'plab yerlari tog'lik joylarda joylashganligi sababli, qishloq xo'jaligining ba'zi tarmoqlarida qiyinchilik tug'dirmoqda;
- 2) qo'shni Iroq mamlaktidagi notinchlik.
- 3) Inflyasiya;

Global bank tarmoqlari

Dunyodagi eng katta **1000** ta banklarining mol-mulki 2009-2011 yilda **6.8%**ga oshgan va **96.4** trln dollorga teng, lekin uning foydasi **85%** ga tushgan va **115** mlrd dollorga teng. Yevropa bank aktivlarining **56%** qismi 2009-2011-yillarda to'g'ri keladi.

Osiyo bank aktivlari **12%**dan **14%** foizga oshgan. Amerika banklari **11%** dan **13%** oshgan

2011- yilga kelib bankning umumiy investitsion daromadi **66.3** mlrd dollorga ya'ni **12%** ga oshgan. Bugungi kunda kelib Turkiya iqtisodiyotidagi o'sish dinamikasi aralash sanoat va qishloq xo'jaligida **25.2%** ni tashkil qiladi. sanoat tarmoqlarining qishloq xo'jaligi, transport, bank, aloqa va kommunikatsiya hozirgi kunda to'xtovsiz ravishda o'sib bormoqda. Sanoatdagi muhim bo'lgan yo'nalishlar to'qimachilik, kiyim-kechak asosan qo'l mehnati orqali qilinadi. Shu sababli inflyatsiya **10.45%** ga kamaygan (1997-yilda inflyatsiya 90% ga yetgan)

Budjet foydasi: **32980** trln Turk lirasini bu taxminan **183** trln dollorga teng.

Sarflash: **35095** trln Turk lirasi bu taxminan **195** trln dollorga teng

Chet davlatlarga qarzlari **290.3** mlrd dollar

Sanoatda: To'qimachilik, oziq-ovqat, yengil mashina, yog'och sanoati, qog'oz **8.5%** ga oshgan

II BOB TURKIYADA TURIZMNING RIVOJLANISHI

2.1. Turkiya turizmi haqidaning umumiy ma'lumot

Turkiya turizmi asosan tarixiy joylarning xilma xilligi, dengiz bo'yidagi plajlari bilan butun dunyoga mashhur. Uning plajlari Qora dengiz va O'rta Yer dengizi qirg'oqlarida joylashgan. Butun jahon bo'yicha turistlar **983** mln kishini tashkil etadi. Bu Turkiyada esa 2011-yil ma'lumotiga ko'ra **31.5** mln kishini tashkil etadi, ya'ni bu butun jahon turistlarning **3.2%** ni tashkil etadi.

983 mln – 100%

31.5 mln - X

Turistlar asosan Turkiyaga Germaniya, Rossiya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Arab mamlakatlari, Kavkaz va Yaponiya mamlakatlaridan tashrif buyurishadi. Shimoliy Amerika, Gruziya va Skandinaviya mamlakatlaridan ham qisman turistlar tashrif buyuradi. **Britaniyalik** turistlar Aeglan krort joylarida Bosfor qo'ltig'i yoki Marmar dengiziga tashrif buyurishadi. **Rossiyalik** turistlar Turkiyaning Janubiy O'rta Yer dengiziga va Antaliya shahriga tashrif buyurishadi. **Arab Yaponiya** va **Germaniyalik** turistlar esa asosan tarixiy joylar Efesusga va Istanbulga tashrif buyurishadi. Oxirgi 5 yil ichida **Ispaniyadan** turistlar oqimi sezilarli darajada oshib bormoqda. Masalan; 2007-yilda Ispaniyalik turistlar 200 000 kishi Turkiyaga kelgan bo'lsa, 2012-yilda kelib esa 280 000ga yetdi. Bu ham bo'sa **40%** ga oshgan.

200 000 – 100%

280 000 –X

Ko'pgina Ispaniyalik turistlar Istanbul mehmonxonalari buyurtma qilishadi. Buning sababi shuki, ular uchun shu joylar haqida ko'proq ma'lumotga ega va ular asosan Kapadokiya ga borishadi. Oxirgi 5-yil ichida Arablar ham oshib bormoqda.

Chet ellik turistlar 2002-yildan 2005-yilgacha bo'lgan davrda **12.8** mln.dan **21.5** mln.ga oshgan . Hozirgi kunda kelib esa **31.5** mln. ni tashkil etadi, ya'ni 3 yil ichida **67%** ga oshgan.

12.8 mln-100%

21.5 mln-X

2010-yilda esa turistlar soni 27 mln.ni tashkil etadi bugungi kundagi turistlar soni bilan taqqoslaganda va bu 1 yil ichida **16%** ga oshgan.

27 mln -100%

31.5 mln-X

2005-yil yillik turizmdan daromadi **17.5** mlrd dollorni tashkil etadi va hozirgi kunda kelib esa bu ko'rsatgich 23 mlrd dollorga yetgan va bu hozirgi kunda **31 %** ga oshgan (2011-yil dekabr ma'lumotiga ko'ra.)

17.5 mlrd -100%

23 mlrd-X

2.2 Turkiyaning asosiy turistik jozibadorliklari haqida ma'lumot

Istanbul dunyodagi eng katta shaharlardan biri hisoblanadai. U Turkiyaning dengiz porti, katta sanoat savdosi va san'at markazi hisoblanadi.Istanbul Rim, Vizantiya, Lotin va Osmon imperiyalarning sobiq poytaxti hisoblandi.Bosfort qo'ltig'ida joylashgan.Istanbul iqtisodiy rivojlangan markaz va asosiy sanoat shahri sanaladi. Asosan Turkiyada mashinasozlik va kemasozlik, kimyoviy sment, oziq-ovqat, yengil, polegraf yog'ochni qayta ishlash, qog'oz va shishasozlik, savdo-sotiq va turizm asosiy o'rinni egallaydi.Istanbulda asosiy mamlakatning banklari va chet davlatlarning sug'urta markazlari va agentliklari joylashgan. Eng katta muzeylardan biri Ko'k masjid, Sulaymon masjidi, Muqaddas Sofiya muzeye, Arxeologiya muzeyi tasviriy san'at va o'yma ko'rlik mazayka muzeyi,

Turkiya va Islom, G'arb muzeyi, san'ati Munisipal san'at muzeyi, Dolmobaxchey muzeyi Yidekulle monastir va boshqalar kiradi.

Maydoni: 5 196 kv.km .

Qishloq xo'jaligi: 17 %

O'rmon hududi: 47%

Eng baland cho'qqisi: 537 metr (Osiyo qismidagi Aydoss cho'qqisi)

Qishloqlar : 151 ta

Mahallalar: 814 ta

Tumanlari : 39 ta

Aholisi: 13 624 240 .kishi 2012-yil 1- yanvar ma'lumotiga ko'ra ya'ni bu taxminan turkiya aholisining 18.2 %ni tashkil etadi 51 % aholisi erkaklar,62.24% ni esa Istanbulning tashqarisidagi shaharlarda yashaydi.

Zichligi : 2622 kishi kv.km

Aholining o'sish darajasi: bir yilda bir 3.3% ni tashkil etadi

O'rtacha harorat: 13.6 *C, (selziy) doimiy namligi 79%, 15-16 *C dengiz harorati **Yalpi ichki mahsulot:** 25% dan ko'proq

Turistik xarakteristikasi

Istanbul butun dunyoda turistlar tashrif buyuradigan shaharlar ichida 9-o'rinda turadi.Turistlar: 8 057 879 (2011) ya'ni bu Turkiyaga kelaydigon turistlarning 25 %ni tashkil qiladi. Mehmonxonalar:1162 ta(35 ta 5 yulduzli, 70 ta 4 yulduzli, 90 ta 3 yulduzli 90 ta 2 yulduzli va 20 ta 1 yulduzli, maxsus 50 ta)
Beds:113 432 (2012) sayohat agentligi: 1 511 ta

63 ta muzey, **64** ta musulmonlar masjidi, **66** ta madrasa **49** ta ibodatxona **1** sinagoga, **17** ta saroylar bor .

Jami turistikjoylari: 349 ta

Ishsizlik darajasi:15.5% (461 185)

Turizm va madaniyat bosh vaziri **Ertuo'g'lu Gunay** fikricha "Istanbulning o'rni asosan yevropalik turistlarga bog'liq. 2023-yilda kelib 50 mln turist kelishini kutmoqdamiz " deb 2012-yil 21-avgusta o'z maruzasida takitlagan.

Yana bir eng mashhur turistlar tashrif buyuradigan shaharlardan biri bu **Antaliya** hisoblanadi. Bu shahar Turkiyaning turizm poytaxti hisoblanadi. G'aroib pekreasion resurslar Antaliya turizm markaziga aylantirdi va u yerda butun yevropa bo'ylab sayohatchilar qatnaydi. Umuman olganda tarixiy markaz, zamonaviy quruluşlardan jabr ko'rmadi, o'ziga sayohatchilarning qiziqishini yildan yilga oshirmoqda arxetektura Rim Vizantiya maktablari elementalarining tasirini ko'rish mumkin. Antaliyada juda ko'p parklar va **3 ta** shahara mavjud. Shahardan 40 km tog' hududlari qor bilan qoplangan. Shahar bo'ylab ko'plab barlar kafe, restoranlar va tungi klublar mavjud. Sayohatchilarni ajoyib infrasutruktura ham o'ziga tortadi Mehmonxonalar bilan birga shahar tashqarisidagi magistrallar ham qayta taminlanmoqda. Oxirgi paytlarda davlat boshliqlari shaharni bezash uchun ko'plab ishlarni olib borishmoqda. Nafaqat bu va balkim infrasutruktura ham bundan mustasno emas.

Yana yangi yo'llar, qulay avtobus bekatlari qurilyapti, yangi yapon mikro avtobuslari sotib olingan Shahar boshliqlarining kosepsiyasi almashinyapti to'rt tomonlama yopiq mehmonxonalar endi ko'plab qulayliklar bilan qurilyapti. Bular hammasi sayohatchilar qulayligi uchun albatta. Oxirgi paytlarda **100 000** dan ortiq yevropaliklar o'zlariga Antaliyadan uy sotib olishyapti. Shahar markazlarida mehmonxonalar mavjud emas, lekin ular asosan shahar tashqarisida joylashgan. Rus sayohatchilarning katta oqimi sabablari 2010-yilda Antaliyada Rus Provaslav cherkovi tiklangan Turkiyaga tashrif buyuradigan turistlarning **30%** Antaliyaga sayohat qiladi.

Aholisi: 1 510 500 (2012) 5 ta eng katta rayoni mavjud

Eramizdan avvalgi 159-yilda qiroli **Attolom** II tomonidan asos solingan

Yozgi davri: 8-9 oy davom etadi.

Cho'milish davri: 7 oy ya'ni mayning boshidan to noyabrning boshiga qadar

Suvning o'rtacha harorati: +21.5°C

O'rtacha havo harorati: +9.6°C (yanvar oyida) iyulda +28.3°C

Tarixdagi eng past temperatura: 1994-yil 28- fevralda -4.4°C

Tarixdagi eng baland temperatura: 2000-yil 12-iyul +45.2°C

Airaportlari: 2 ta xalqaro

Turistik xarakteristikasi

Antaliya butun dunyoda turistlar tashrif buyuradigan shaharlar ichida 3-o'ringa turadi. Britaniya, Rossiya va Germaniyadan asosan turistlar tashrif buyurishadi. Har yili **10.5** mln turist keladi ya'ni bu Turkiya davlatiga keladigan turistlarning **33.3 %** ni tashkil etadi (2011) 365 (366) kundan **300** kuni quyoshli bo'ladi. Iqtisodiyoti asosan turizmdan, savdo-sotiq va qishloq xo'jaligidan.

Turkiyaning 2012-yilgi eng mashhur 10 ta turistik destinatsialari

1.Sofia muzeyi

2. Ko'k Masjid – Sulton Ahmand masjidi

3.Pammakkale

4.Emfesus

5.Kapadokiya maydoni

6.Pergamon muzey

7. Sardis

8.Aspendus

9.Nemrut tog'i

10.Kanipoli-Kanakalli

1.Sofia muzeyi – Istanbulda joylashgan .Bu muzey Sharqiy rim imperiyasi Justinan I davrida 6-asrda qurilgan Bu muzeyning ichki qismida juda ham katta gumbaz bo'lib uning diametri 31 metr va bu tarisda 1000 yil davomida eng katta ibodatxona sifati ishatilib kelgan hisob lanadi. 1204-yilda bu muzey ibodatxona sifatida, 15-asrda esa musulmonlar masjidi, 1935-yildan beri esa muzey sifatida foydalanib kelinmoqda.

2. Ko'k Masjid yoki Sulton Ahmand masjidi deb ataladi.Istanbulda joylashgan. 1609-tildan to 1616-yilgacha qurilgan.Bu masjidda asosan Turkiyaning assoschilari yoki mashhur odamlarning qabrlari mavjud.Ko'k masjid

deyilishiga asosiy sabab shuki uning 260 ta dereza bo'lib, 20 000 ko'k kafilcha

bilan bezatilgan 1616-yilda Mehmed Og'a bezagan Maydan to oktabrga qadar 9:00 dan 21:00 gacha, noyabrdan aprel oyigacha esa 9:00 dan 19:00 gacha ishlaydi.

3.Pammakkale tog'- yon bag'ri. Pammakkale so'zi "Paxta qasri yoki pPaxta saroyi" degan ma'noni anglatadi. G'arbiy Turkiyada joylashgan. Hozirgi kunda kelib minglab turistlar tashrif buyuradigan joy hisoblanadi va bu yerda asosan rematizm, yurak kassalligi va buyrak kassalligi bilan kassallangan insonlar tashrif buyurishadi. Eng mashhur afsonalaridan biri "Bir vaqtlar bu yerda chiroyli bo'lmagan qiz o'zini shu tog' tepkasiga chiqib otaradi va bir cho'pon yigit bu ni ko'rib qolib uni qutqaradi va qizni bir ko'rishda yoq sevib qoladi va qizgina chiroyli bir qizga aylanadi" shu afsona tufayli turistlar bu yerda har yili to'xtovsiz keladi.

4.Emfisis shahri bir vaqtlar Antimisning ibodatxonasi nomi bilan mashhur bo'lgan bu yerda joylashgan mashhur turizm destinatsiyalaridan biri bu Selsus kutubxonasi hisoblandi va bu millodiy 125-yilda qurilgan. 401-yilda Vayron etilgan.

5.Kapadokiya viloyati 60 mln yil oldin paydo bo'lgan 2 ta katta vulqon otilishi natijasida vujudga kelgan. Keyinchalik esa kuchli qumli shamollarning bo'lishi tufayli noanaviy vodiylarga aylantirgan. Bu yerda asosan Grek va Rimliklar yashashgan. Xristianlar tarixidagi eng birinchi viloyatlardan biri bo'lgan. 600 ta ibodatxonachalar 4 va 11 asr oralig'ida qurilgan.

6.Pergamon muzeyi milloddan avvalgi 8-asrda vujudga kelgan va (Grek koloniyalari yashahni boshlagandan beri. Ememis II davrida madaniyat-ma'rifat markazi bo'lgan.

7. Sardis Lidiya qirolligining poytaxti bo'lgan. Rukhtalus deb nomlangan mashhur daryo bo'yida joylashgan va bunga asosan Lidiya podshosi boshqargan.

8.Aspendus milodiy 155 –yilda qurilgan. Rim Imperiyasining Markus Arelis

davrida 15 000 tadan 20 000 gacha tomoshabinlar joylashishi uchun o'rindiqlar bo'lgan. Keyinchalik esa karvon saroy sifatida foydalanib kelingan. Hozirgi kunda kelib esa bu teatr maydoni haqiqiy holicha saqlanib kelinmoqda.

9. Nemrut tog'i. Balandligi- 2134 metr. Turkiyaning shimoliy sharqiy qismida joylashgan. Milodiy 62-yili Antikus I davrida o'zini haykalini qurdurgan. Keyinchalik esa Grek va Yunon xudolari haykallari qurilgan.

10. Kanakalli Dardenali bog'ozini shimoliy qismida joylashgan shaharlardan biri hisoblanadi Uning maydoni ham Osiyo ham Yevropa bilan chegaradosh.

Madaniyat va turizm bosh vaziri **Ertug'ul Gunayning** Turkiya turizmga ta'sir etuvchi omillar haqidagi fikrlari (2012-yil 21-avgustdagi maruzasiga ko'ra)

- **Eron** bilan siyosiy muammolar;
- **Suriya** bilan ziddiyatlar;
- **Izroilda** kuchsiz tasir etayotgan ziddiyatlar;

Mana shu sabablarga ko'ra 2 mln dan kamroq turist tashrif buyurdi.

- “Biz 2011-yildagidek ko'p turist ko'rmadik. Biroq umid qilamizki biz qolgan oylarda (sentabr, oktabr, noyabr, dekabr) biz kutgan natijalarga erishamiz. O'tgan yili biz Suriyadan keladigan turistlar **750 000** ga yetgan edi. Eron Turkiyaning reklama va e'lonlarga qarshilik qildi va bu esa turistlarning kamayishiga sabab bo'ldi”.
- Turkiyada internet va eng yaxshi telefonlar aloqalarning ko'payishi yosh turistlarning online xizmatlaridan foydalanishi Turkiya turizmining o'sishiga olib keldi
- Turkiya o'zining teleseriallarini O'rta sharqda eksport qilayotgandan beri Arab turistlarni jalb qilmoqda
- 2009-yilda **2 640 000** Rossiyalik turistlari tashrif buyurgan hozirgi kunda esa **3 420 000** kishi tashrif buyurgan

3.3. Turkiyaning jahonda tutgan o'рни

Butun jahon bo'yicha turistlar **983** mln kishini tashkil etadi. 2010-yil bilan taqqoslaganda **4.6%** ga oshgan, ya'ni bu kursatgich 2011-yilda **103** trln dollorni, 2010-yilda esa bu ko'rsatgich **940** mln dollorni tashkil etadi. 2008-yilning 2-yarmidan to 2009-yilning oxiriga qadar pasayib ketgan. 2008-yilning 1-yarmida faqatgina **5%** ga oshgan va 2007-yil bilan taqqoslaganda bu **2 %** ga oshgan.

2-jadval: Yanvar, fevral va mart oylardagi statistik ma'lumot. **(1-chorak)**

Yil va mavsumlar	Turizm daromadi	Tashrif buyuruvchilar soni	O'rta cha sarf xarajatlari	Turizm xarajatlari	Mahaliy aholining chetga chiqishi	O'rtacha sarf xarajatlari
2011-yil						
1-chorak	3.100.270.170	4.398.235	705	1.196.797.473	1.646.577	727
2-chorak	5.372.189.66	9.338.076	575	1.325.688.593	1.885.979	703
3-chorak	9.339.028.541	14.991.270	623	1.044.887.999	1.465.601	713
4-chorak	5.208.904.274	7.423.747.	702	1.408.802.539	1.283.815	1097
Yillik	23.020.392.250	36.151.328.	637	4.976.176.604	6.281.972	792
2012-yil						
1-chorak	2.799.744.250	4.219.161.	664	759.092.463	1.263.166	601
Yanvar	899.552.705	1.374.401	655	237.946.820	415.816	572
Fevral	823.626.158	1.209.064	681	226.042.161	381.114.	593
Mart	1.076.565.387	1.635.696	658	295.103.482	466.236	633

www.turksat.gov.tr.Prehber Bultenleri.do?id (2012-yil 30-iyul ma'lumoti)

2009-yilda kelib esa to'satdan **H1V1 infuleza virusi** butun jahon turistlarning tashrif buyurishiga katta ta'sir ko'rsatgan. 2009-yilda **4.2%** ga ya'ni 880 mln kishi va bu butun jahon turistlarning **5.7 %** ga pasaygan. Turizm sohasi butun dunyo bo'ylab juda ham katta miqdorda daromad keltiradi. Masalan; jahon bo'yicha eksportning **30%** ni, tavar va xizmatlarning esa **6 %** ga teng foyda keltiradi. Turkiyada 2011-yil ma'lumotiga ko'ra **31.5** mln kishini tashkil etadi, ya'ni bu butun jahon turistlarning **3.2%** ni tashkil etadi.

(2-jadval) Turizm daromadi **9.7%** ga o'tgan yilning shu davrda nisbatan kamaygan. turizm daromadi tekshirilganda **2 799 744 250** AQSH dollarini tashkil etadi Bu ko'rsatgichning **72%** ni chet ellik turistlar **28%** ni Turkiya tashqarisida yashovchilardan olgan. Turkiyada turistlar individual yoki pekej tur orqali tashrif buyurishadi va **2 497 453 236** AQSH dollorni individual turistlardan, **303 291 014** AQSH dollorni pekij tur xarajatlaridan kelgan

O'rtacha sarf-xarajatlar 2012-yilning 1-choragida **664 \$**. Xorijiy turistlarning o'rtacha sarfi **594 \$**. Turkiyaning tashqarisida yashovchilarning o'rtacha sarfi **943 \$** ni tashkil etadi. Tashrif buyurgan turistlar soni **4.1%** ga o'tgan yilning shu davriga nisbatan kamaygan. Umumiy tashrif buyurgan turistlar soni **4 219 161** kishini tashkil etadi. (Yanvar fevral , mart oylarida) Bu **3 374 732** xorijliklar va **844 429** turkiya tashqarisidagi yashovchilar tamonidan taqsimlangan.

Turizm sarf-xarajatlari **36.6%** ga o'tgan yilning shu davriga nisbatan kamaygan. Turkiyada yashovchi aholi xarajati turizm sarfi orqali qoplangan. Chetga chiqish **36.6%** ga kamaygan .Turizm sarf- xarajatlari tekshirilganda **759 092 464 \$** Bu sarf-xarajatlar **739 715 476 \$** ni individualdan va **19 376 987 \$** ni esa pekij turdan tashkil topgan. Shu davrda kelib mahaliy aholi chetga chiqishda o'rtacha **601 \$** sarf qilgan.

(3-jadval) Turizm daromadi **3.8%** ga o'tgan yilning shu davriga(2011-yil aprel may , iyun) nisbatan oshgan. Turizm daromadi tekshirilganda **5 576 155 275 \$** ni tashkil etadi. Daromadning **82.1%** chet elliklardan, **17.9%**ni esa Turkiyaga qo'shni bo'lgan davlatlar fuqarolari tashkil etadi.

3-jadval : Aprel , may va iyun oylardagi statistika jadvali. (2-chorak)

Yil va mavsumlar	Turizm daromadi	Tashrif buyuruvchilar soni	O'rta cha sarf xarajatlari	Turizm xarajatlari	Mahaliy aholining chetga chiqishi	O'rtacha sarf xarajatlari
2011-yil						
1-chorak	3.100.270.170	4.398.235	705	1.196.797.473	1.646.577	727
2-chorak	5.372.189.66	9.338.076	575	1.325.688.593	1.885.979	703
3-chorak	9.339.028.541	14.991.270	623	1.044.887.999	1.465.601	713
4-chorak	5.208.904.274	7.423.747.	702	1.408.802.539	1.283.815	1097
Yillik	23.020.392.250	36.151.328	637	4.976.176.604	6.281.972	792
2012-yil						
1-chorak	2.799.744.250	4.219.161.	664	759.092.463	1.263.166	601
2-chorak	5.576.155.275	9.323.460	596	1.126.908.259	1.687.811	668
Aprel	1.336.094.767	2.231.943	611	343.613.069	517.912	663
May	1.896.276.543	3.194.547	594	364.753.210	544.263	670
Iyun	2.316.783.965	3.895.971	595	718.541.980	625.636	669

www.turksat.gov.tr.Prehber Bultenleri.do?id (2012-yil 30- iyul ma'lumoti)

Turistlar asosan idividual yoki pekej tur orqali tashrif buyirishadi va **4 303 772 880 \$** turizm daromadining idividual, **1 272 382 395 \$** ni esa pekij tur xarajatlaridan keladi. 2012-yil 2-choragida o'rtacha sarf-xarajat **598 \$** ni tashkil etadi. Chet elliklarning o'rtacha sarflashi **544 \$** Turkiyaning qo'shni davlat fuqarolari **1095 \$** ni sarflagan. Lekin chet ellik turistlarning turkiyaga tashrif buyurishi **0.2%** ga O'tgan yilning shu davriga nisbatan kamaygan.

4-jadval: Iyul, avgust, sentabr oylardagi statistik jadval (3-chorak)

Yil va mavsumlar	Turizm daromadi	Tashrif buyuruvchilar soni	O'rta cha sarf xarajatlari	Turizm xarajatlari	Mahaliy aholining chetga chiqishi	O'rtacha sarf xarajatlari
2011-yil						
1-chorak	3.100.270.170	4.398.235	705	1.196.797.473	1.646.577	727
2-chorak	5.372.189.66	9.338.076	575	1.325.688.593	1.885.979	703
3-chorak	9.339.028.541	14.991.270	623	1.044.887.999	1.465.601	713
4-chorak	5.208.904.274	7.423.747.	702	1.408.802.539	1.283.815	1097
Yillik	23.020.392.250	36.151.328.	637	4.976.176.604	6.281.972	792
2012-yil						
1-chorak	2.799.744.250	4.219.161.	664	759.092.463	1.263.166	601
2-chorak	5.576.155.275	9.323.460	596	1.126.908.259	1.687.811	668
3-chorak	8.957.384.030	15.552.120	576	918.256.900	1.379.205	666
Iyul	2.874.346.062	4.982.363	577	345.558.010	512.102	675
Avgust	3.088.882.419	5.416.092	570	319.204.280	477.758	668
Sentabr	2.994.155.549	5.153.665	581	253.495.610	389.345	651

www.turksat.gov.tr.Prehber Bultenleri.do?id (2012-yil 30-oktabr ma'lumoti)

Umumiy chet ellik turistlarning Turkiyaga **9 323 460** bundan **8 412 308** chet elliklar va **911 152** Turkiyaning qo'shni davlatlari fuqorolarini tashkil etadi.

Turizmdagi sarf-xarajatlar o'tgan yilning shu davriga nisbatan **15 %** ga kamaygan. Turkiyaning mahalliy aholi xarajatlari turizm sarf-xarajatlari orqali qoplangan va chetga chiqish **15%** ga kamaygan o'tgan yilga nisbatan. Sarf-xarajatlarni tekshirganda **1 126 908 259 \$** ni tashkil etadi. Bu sarf-xarajatlar **1 083 287 299 \$** ni individualdan va **43 620 960 \$** pekij turdan tashkil topgan .Bu davrda **1 687 811** mahalliy aholi chetga chiqqan va **668 \$** sarf qilgan.

(4-jadval) Turizm daromadi o'tgan yilning shu davriga nisbatan (2011-yil iyul,avgust, sentabr) **4.1%**ga pasaygan. Turizm daromadi tekshirilganda **8 957 384 030 \$** shundan **79.2%** ni chet ellik turistlar, **20.8%** ni esa Turkiyaning qo'shni davlat aholisini tashkil etadi.Turistlar asosan individual yoki pekej tur orqali tashrif buyurishadi va **6 792 022 938\$** turizm daromadining individual, **2 165 361 092\$** pekij tur xarajatlaridan keladi. 2012-yilning 3-choragida o'rtacha sarf- xarjat **576\$** ga teng. Chet ellik turistlar sarflagan **534 \$**, Turkiyaning qo'shni davlat fuqorolari **826\$**ni sarflagan

Turistlarning Turkiyaga tashrif buyurishi o'tgan yilning shu davriga nisbatan **3.7%** ga oshgan Iyul, avgust, sentabr oyida turistlarning tashrif buyurishi **15 552 120** ga teng.Shulardan **13 276 114** tasi chet ellik turistlar, **276 006** tasi esa qo'shni davlat aholisini tashkil etadi.

Turizm sarf- xarajatlari o'tgan yilning shu davriga nisbatan **12.1%** ga pasaygan Turkiyada yashovchi aholi xarajatlari turizm sarf-xarajatlari orqali qoplanadi va chetga chiqish **12.1%** ga kamaygan.O'tgan yilning shu davrini tekshirilganda **918 257 900 \$** sundan **818 615 924 \$** individualdan,**99 641 976 \$** pekij tur xarajatlaridan kelgan.Bu davrda aholi **1 379 205** ta kishi chetga chiqqan va o'rtacha **666 \$** sarf qilgan.

Turkiyaning milliy statsitik tashkilotining xabar berishicha Yalpi Ichki Maxsulotning bazis yilga nisbatan narxi 2012-yil 3-chorak **1.6 %** ga 2011-yilning 3-choragiga nisbatan oshgan

31 088 – 100%

31 594 -X

2012-yilning 3-choragida Yalpi Ichki Maxsulotning joriy narxlari 2011-yilning 3-chorakgiga nisbatan 7.7% ga oshgan

Statistikadan olingan xulosalar:

Yanvar, fevral, mart (2012 - yil)

- turistlarning eng ko'p sarf daromadi jon boshiga **681\$** fevral oyida
- turistlarning eng ko'p tashrif buyurish oyi mart oyi **1 635 696** kishi o'rtacha (**658\$**)
- 2011 – yil birinchi choragi bilan taqqoslasak **4,1 %** ga kamaygan.

Aprel, may, iyun (2012 - yil)

- turistlarning eng ko'p sarflagan daromadi jon boshiga **611 \$** aprel oyida.
(80 \$ kam fevral oyidan)
- turistlarning eng ko'p tashrif buyurish oyi iyun **3 896 971** kishi o'rtacha (**595\$**)
mart oyidan **2 261 275** kishi ko'p.
- 2011 – yil ikkinchi choragi bilan taqqoslasak **0,2 %** ga kamaygan.

Iyul, avgust, sentabr (2012 – yil)

- turistlarning eng ko'p sarflagan daromadi jon boshiga **581\$** sentabr oyi. (fevral oyidan **100\$** ga kam, aprel oyida **30\$** kam)
- turistlarning eng ko'p tashrif buyurgan oyi avgust **5 416 092** kishi o'rtacha **570\$** (iyun oyidan **1 519 121** kishi ko'p)
- 2011- yil uchinchi choragi bilan **3,7 %** ga oshgan.

Turistlarning eng ko'p sarf qilgan oyi fevral **681\$**.

Turistlarning eng ko'p tashrif buyuradigan oyi avgust **5 416 092** kishi
2012 yilning dastlabki **9** oy davomida **92,3 %** tashrif buyurishgan (2011-yil 31,5 mln ga ko'ra) O'zbekistonga tashrif buyurgan turistlardan 63 marta ko'p (2012-yil hisobiga ko'ra)

2012-yilning dastlabki **9** oyi davomida Yalpi Ichki Maxsulotning joriy narxlari 2011-yilning shu davriga nisbatan **10.5%** ga oshgan va 1 057 348 mln TL ga yetdi. Yalpi Ichki Maxsulotning bazis nisbati esa **2.6 %** ga oshgan va 87 655 mln TL ga yetdi. Oxirgi 4 yil ichida ya'ni 2009-yilning 3-choragidan

2012-yil 3-choragigacha Yalpi Ichki Maxsulotning joriy narxi **40 %** ga oshgan 261 710 – 100 %

377 584 -X

Yalpi Ichki Maxsulotning bazis yilga nisbatan narxi esa **16%** ga oshgan

27 233 – 100 %

31 594- X

Turkiya butun dunyoda yalpi ichki maxsuloti bo'yicha 18 – o'rinda turadi.

1. AQSH	3.Yaponiya	5. Fransiya
2. Xitoy	4.Germaniya	79. O'zbekiston

5-jadval: Turkiyaning yalpi ichki maxsuloti

Davr / Mavsum	Yalpi ichki maxsulot joriy narxlarda (Millon TL)	Yalpi ichki maxsulotning bazis yilga nisbatan (Millon TL)
2012-yil 3-chorak	377 584	31 594
2012-yil 2-chorak	351 461	28 874
2012-yil 1-chorak	328 303	27 187
2011-yil 4-chorak	341 048	29 469
2011-yil 3-chorak	350 598	31 088
2011-yil 2-chorak	317 048	28 031
2011-yil 1-chorak	289 198	26 301
2010-yil 4-chorak	295 781	28 056
2010-yil 3-chorak	295 966	28 670
2010-yil 2-chorak	265 997	25 692
2010-yil 1- chorak	241 026	23 467
2009-yil 4- chorak	254 350	25 660
2009-yil 3- chorak	261 710	27 233

www.turksat.gov.tr. /Gosterge.do?metod. (2013-yil 21-yanvardagi ma'lumotlar)29

Turkiyaning turizmga tasir qiluvchi bazi bir muammolari:

- Kanalizatsiya quvurlarining dengizlarga oqirilishi.Turkiyaning Bosfort qo'tig'i va Aegon qirg'oqlarida.
- O'girlik (tunash) va ksavvurlik
- Zo'rlash va tajavuskorlik
- Havoning juda ham issiq bo'lishi
- Portlash . Militsiya mahkamalarida yoki hokimyat binolarida mashina yoki o'z-o'zini o'ldirish(kamikadze)
- Teraristik(Al Qoida) hati-harakatlarning asosan chet el elchixonalarida (Aqsh,Britaniya)
- Avto halokatlarning bo'lishi
- Zil-zilalarnig bo'lishi
- Teraristik xati-harakatlar asosan turist gavjum bo'lgan joylarda, Al Qoida teraristik guruh a'zolaritomonidan O'rta yer dengizi va Aegan qirg'oqlarida sodir bo'lishi

Maslahatlar va ba'zi bir ma'lumotlar

- ✓ Yolg'iz ayyolarga sayohat qilish tavsiya etilmaydi xususan kechqurun
- ✓ Mahaliy aholining kiyimiga mos kiyim kiyish.
- ✓ Ayyollarga kalta kiyimlar , erkaklarga esa shortik kiyish man etiladi
- ✓ Qimmat baho taqinchoqlar kiymaslik.
- ✓ Qizlar va ayyollarga nigoh uzugi kiyib yurishi (hatto turmushga chiqmagan bo'lsa ham)
- ✓ Begona **“dostlariga”** qayerga bormoqchi ekanligi va qayerga yashashini aytmaslik.
- ✓ Begona kishidan mashina so'ramaslik va bepul mashina xizmatidan foydalanmaslik
- ✓ Mehmonxona yoki yaqin do'stiga qayerga bormoqchi ekanligi va qachon kelishi haqida ma'lumot berish

- ✓ Eng yaxshi yo'li begona kishini qo'lidan suv ichmaslik
- ✓ Mehmonxonada o'zining aniq ismini aytish (Miss, Ms yoki Mr's ishlatmasdan)
- ✓ Birinchi qavvatda yashaydigan turistlarga derezalarni ochiq qoymaslik
- 2012—yil 24-dekabrda 7.2 shkalalik zil-zila bo'ldi va bu asosan Turkiyaning sharqiy qismida 2012-yil 10-iyunda 6.0 shkalalik zil-zila bo'ldi
- 2010-yil ma'lumotiga ko'ra 500 pasport yoqolgan bularning ko'p qismi britaniyalik turistlarning pasporti
- 2010-yilda 1 104 388 ta avariya bo'lib ularning 4 045 tasi o'lim bilan va 211 496 ta kishi jarohatlangan
- Mahalliy transport yoki joylarda chekish qattiq man etiladi (stadion, bar, restaran, avtobus, taksi)
- Aroq ichib mashina haydash qattiq man etiladi va o'sha paytni ozida 6 oyga mashina haydashdan mahrum etiladi
- Narkotik moddalar bilan qo'lga ushlansa katta miqdorda jarima yoki 4-24 yilgacha qamoq jazosi beriladi.

Maslahat berish bizdan qaror qabul qilish sizdan...

www.fco.uk/turkey (ma'lumotlarga asoslangan holda)

**6-jadval: Butun dunyo bo'yicha mashhur
10 ta davlat va shaharlar 2011-yil**

№	Turistlar tashrif buyuradigan davlatlar	Turismdan daromad ko'raydigan davlatlar	Turismga sarflaydigan davlatlar	Turistlar tashrif buyiradigan shaharlar
1	Fransiya	AQSH	Germaniya	Parij
2	AQSH	Ispaniya	AQSH	London
3	Xitoy	Fransiya	Xitoy	Antaliya
4	Ispaniya	Xitoy	Buyuk Britaniya	New-York
5	Italiya	Italiya	Fransiya	Singapur
6	Turkiya	Germaniya	Kanada	Kuala Lampur
7	Buyuk Britaniya	Buyuk Britaniya	Rossiya	Gonkog
8	Germaniya	Avstraliya	Italiya	Dubay
9	Molayziya	Makao	Yaponiya	Istanbul
10	Mexiko	Gonkog	Avstraliya	Bangkog

Xulosa va takliflar

Men bu kurs ishim davomida Turkiyaning iqtisodiyoti va turizmning rivojlantirish yo'llari, qanday qilib bu sohalarning yuqori darajalarda ko'tarish muhim ekanligi va uning tabiiy geografik joyining muhim davlat rivijlanishi uchun muhim rol o'ynashini o'rgandim.

Demak, biz xulosa qilib aytaydigan bo'lsak, turizm sohasining rivojlanishi va gullab yashnashi uchun davlatning tinchligi, joylashgan geografik joyi, davlatning boshqa bir davlat bilan diplomatik aloqalarning yaxshi bo'lishi, turli xil epidemik va yuqumli kassalliklarni bo'lmasligi, qo'shni mamlakatlarning tinchligi, mamlakatning ichki tartib qonun qoidalariga jiddiy ravishda hammaning bo'ysinishi va yuqori darajada servis xizmatining bo'lishi turizm sohasini gullab yashnashiga muhim rol o'ynaydi.

O'lkamizga keluvchi turizm ixlosmandlarining aksariyatini o'zining bilimi va ma'rifatini oshirishni istovchilar tashkil etishsada, ularning orasida madaniy-ma'naviy ne'mat olish bilan birgalikda ekoturizmdan huzurlanish ishtiyoqmandlari, bioekzemplyar yig'uvchilari, turli xil sarguzashtlarga qiziquvchilar ham topilib turishadi.

Turizm marketingda ba'zi omillarning ahamiyati boshqa sohalarga qaraganda yuqoriroq bo'ladi. Ayrim hollarda iste'molchilar turizm mahsulotini taklif etuvchi tashkilotning obro'yiga qaraganda o'sha tashkilot joylashgan shahar (mamlakat) ning nufuziga ko'proq e'tibor beradilar. Shu sababli, ichki turizm bilan shug'ullangan mahalliy turkorxonalari nafaqat o'zlarining, balki butun viloyatimiz nomidan ish yuritayotganliklarini inobatga olishlari hamda tashviqot-targ'ibot ishlarini tashkil etganda viloyatimizning nufuzini oshirishga urg'u berishlari lozim bo'ladi. Buxoroning mavqei yuksalib borgani sayin o'lkamizga keluvchi turistlar soni ortib borib, bundan olinadigan daromad ham ortib boradi.

Men taklif qilmoqchi bo'lgan narsa Turkiyaning Pammakaleda asosan turistlar revmatizm, buyrak va yurak kasalligi bilan kasallanganlar borishadi.

Anyan shu sohani Buxoroda yoki O'zbekistonning cho'lli zonalarida qilish mumkin. Shunga o'zhash bo'lgan joylar O'zbekistonning ba'zi bir joylarida uchratish mumkin. Masalan: Jizzaxdagi Zomin, Buxorodagi issiqko'l, Shahrisabz, Toshkent va boshqa joylarda uchratish mumkin.

Buxorodagi issiqko'l kamchiliklari:

- Issiqko'lga eltuvchi yo'llarning yetarli darajada ta'minlanmaganligi;
- Serviz xizmatlarining qoniqarsizligi;
- Turistlar uchun mehmonxona yoki biror bir qulayliklarning yo'qligi;
- Issiqko'l haqida biror bir reklama yoki e'lonlarning yo'qligi;
- Issiqko'l haqidagi ma'lumotlar faqat mahalliy xaqqlga ya'ni ichki turizmga ma'lum xolos.

Agar yuqoridagi kamchiliklar bartaraf qilinsa (yoki qo'shimcha xizmatlar yaratilsa) Buxoroga keladigan turistlarning 2012 – yil ma'lumotiga ko'ra 71 800kishi. (www.gouzbekistan.uz ma'lumotlariga ko'ra) Shularning 10 % ni Issiqko'lga jalb qilsak, ya'ni 7 180 kishi 3-oy davomida kuniga **54,3 \$** xarajat qilsa ulardan tushadigan daromad **389 874 \$** ni tashkil etadi. Yillar davomida shu sohaga jiddiy yondoshib va uni rivojlanishi uchun hissa qo'shilsa, Buxoroda tashrif turistlarning 10%ni har kun shu jalb qilinsa

Ularning daromadlari **35 088 660 \$** ni tashkil qiladi (3-oy davomida)

Foydalangan adabiyotlar

www.gouzbekistan.uz

www.fco.uk/turkey

www.turksat.gov.tr. /Gosterge.do?metod.

www.turksat.gov.tr.Prehber Bultenleri.do? id

Ilovalar